

Eredeti megjelenés

Ez a tanulmány először az alábbi kiadványban jelent meg:

Szemán László

Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban. A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása

Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

Nyíregyháza, 2019

ISSN 2064-5732

Eredeti évkönyvi oldalszám: 177-192

Ajánlott hivatkozás:

Szemán László: Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban. A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019. 177-192.

A következő oldalakon a kötet eredeti borítója, címlapja, impressuma, tartalomjegyzéke és előszava olvasható.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI
LEVÉLTÁRA KIADVÁNYAI
I. ÉVKÖNYVEK

21.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

Nyíregyháza
2019

Sorozatszerkesztő
Kujbusné Mecsei Éva

Szerkesztette
Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva

Lektorálta
Reszler Gábor

A kötet megjelenését támogatták
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

Osztrák Köztársaság Konzuli Képviselet Nyíregyháza

Tördelés
Szemán Attila

Borítóterv
Verdes Mihály

ISSN 2064-5732

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
Felelős kiadó: Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató

Nyomdai munkálatok
Pátria Nyomda Zrt.

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

ÚJABB KUTATÁSOK 1956-RÓL

Lénárt Béla:	
Az én '56-om	11
Takács Tibor:	
A látható és a láthatatlan forradalom	
<i>Az 1956. október 26-i nyíregyházi tömegtüntetés képei</i>	17
Lupkovics György:	
Szilágyi László és társai büntetőperének néhány jellemző vonása	31
Galambos Sándor:	
Muszáj-Herkulesek	
<i>Az 1956-os forradalom idején távollétükben vagy tiltakozásuk ellenére</i> <i>megválasztott helyi vezetők Szabolcs-Szatmárban</i>	39
Balogh Béla:	
Az 1956-os magyarországi forradalom visszhangja az egykori Nagybánya tartomány területén	47
Váradi Natália:	
1956 – kárpátaljai lapszemle	61
Peter Ruggenthaler:	
A Szovjetunió viszonyulása az osztrák és magyar semlegességhez 1955–1957 között	73
Peter Ruggenthaler:	
Die österreichische Neutralität 1955/56 – eine Gefahr für den Zusammenhalt des „Ostblocks“?	77
Kocsis György:	
Az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével kapcsolatos könyvtári dokumentumai levéltárunkban	85

ÚJABB HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

Csorba Noémi:

Nagypákay Balázs címereslevele 1609-ből *(Forrásközlés)* 109

Nagy Dóra:

„Könyörgők azért nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak”
Bornemissza Anna erdélyi fejedelemasszonyhoz intézett kérelmek
(Forrásközlés) 119

Kujbusné Mecsei Éva:

**Az evangélikus vallás mint a Nyíregyháza és a Felvidék közötti
kapcsolati háló fontos szála**
Nyíregyházi lelkészek, segédlelkészek 1753–1848 között 131

Pallagi László:

**A Beregsomi Református Egyházközség élete a századfordulótól
1944-ig a presbiteri jegyzőkönyvek tükrében** 145

Fodor Krisztina:

A Beregi Református Egyházmegye rövid története (1914–1923) 157

Szemán László:

Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban
A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása 177

Láda Bertalan:

A nyíregyházi ferences rendház és templom építéstörténete 193

Bánszki Hajnalka:

**A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében Nyíregyházára
telepített felvidéki magyarok elhelyezésének nehézségei**
(Forrásközlés) 209

ELŐSZÓ

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyv sorozatában évtizedek óta igyekszik közkinccsé tenni a megyénk múltjával kapcsolatos olyan tanulmányokat, kisebb forrásközléseket, bibliográfiákat, amelyek tükrözik a modern történetiszemléletet, eddig még ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető források felhasználásával készültek és hozzájárulnak a helytörténet fehér foltjainak feltárásához.

Az évkönyvek egyik fejezetét levéltári napjaink tematikus előadásai alkotják. A másik fejezetben pedig olyan helytörténeti kutatásoknak adunk helyet, amelyek új eredményeket mutatnak be. Itt nemcsak levéltárunk munkatársainak tanulmányait, hanem a régiókkal foglalkozó muzeológusok, régészek, néprajzkutatók, történészek, tanárok, könyvtárosok, helytörténeti kutatók írásait, továbbá az évente meghirdetett helytörténeti pályázatok legjobbait szintén közzétesszük.

Sorozatunk 21. kötetében is a korábbi hagyományokat követjük. Az első fejezetben az 1956-os forradalom és szabadságharcra emlékező, 2016 októberében megtartott levéltári napok előadásainak szerkesztett változatai követik egymást. A fejezetet ajánló bibliográfia zárja. A tanulmányok többsége Nyíregyháza és a korabeli Szabolcs-Szatmár forradalmi történéseit és a megtorlást taglalja. Két dolgozat a határon túlra tekint: Nagybánya tartomány, valamint Kárpátalja részben magyar lakosságú területeinek reakcióit – elsősorban a titkosszolgálatok és a pártsajtó torzító tükrén keresztül láthatjuk.

Szerzőink közül kiemelt figyelmet érdemel Lénárt Béla, aki nem klasszikus tanulmányt, hanem inkább esszét írt, amelyben mint a forradalom egyik helyi szerveinek vezetője a forradalmár, a hős fogalmának igen elgondolkodtató elemzését adja. Másik szerzőnk, az osztrák történész, Peter Ruggenthaler pedig a konferenciánkon elhangzott előadásán túl rendelkezésre bocsátotta terjedelmesebb, lábjegyzetekkel ellátott írását is. Ez utóbbi tanulmányát németül adjuk közre.

Az évkönyv második nagy fejezetének rendező elve a kronológia. A 17. századtól a 20. századig terjed az áttekintés az Erdélyi Fejedelemség, Szabolcs és Szatmár vármegyék, valamint Nyíregyháza város egy-egy időszakáról, meghatározó eseményéről, a korszak jellegzetes irattípusáról. Bereg vármegyével a 2014. és 2017. évi helytörténeti pályázat két kárpátaljai díjazottjának írása foglalkozik.

Kedves Olvasók, kellemes időtöltést, jó lapozgatást kívánnak

a szerkesztők

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HARANGREKVIRÁLÁS SZABOLCSBAN ÉS SZATMÁRBAN

A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása

Az első világháború – vagy ahogy a kortársak nevezték a Nagy Háború – minden addigi képzeletet felülmúlt, mivel ez volt az a háború, amely a legtöbb emberi életet követelte, hatalmas anyagi megterhelést rótt a résztvevőkre, következményei pedig alapjaiban változtatták meg a világot, benne Európát és természetesen Magyarországot is. A hadviselő országok társadalmainak a mindennapokat is befolyásoló áldozatokat kellett meghozniuk annak érdekében, hogy támogatni tudják hadseregeiket. A mindenki által remélt katonai sikereknek mindent alá kellett rendelni. A hátország úgy is támogatta a hadsereget, hogy a tulajdonában lévő fémtárgyakat a hadvezetőség számára önként vagy állami kényszer hatására átadta. Az effajta áldozatvállalás nemcsak az egyén számára vált kötelességgé, hanem olyan jogi személyeknek is, mint a társaságok és különböző egyesületek, valamint az egyházak, amelyek ehhez úgy járulhattak hozzá, hogy hadicélokra felajánlották harangjaikat. Tanulmányomban a Hajdúdorogi Egyházmegye szabolcsi és szatmári harangjainak rekvirálását mutatom be.

E munka megírásához a forrásokat a debreceni Görögkatolikus Püspöki Levéltárban megtalálható harangrekvirálás dokumentumai adják, melyek között találunk hivatalos levelezéseket, harangleszerelési jegyzőkönyveket, a teljes egyházmegyét lefedő harangkimutatásokat is. Sajnos a források nem teljesek, mivel sok nem maradt meg. Azok az iratok, amelyeket az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldtek az egyházi hatóságok, 1956-ban megsemmisültek.

A Hajdúdorogi Egyházmegyét 1912-ben alapították meg, központja Debrecen volt, 162 parókia állt fennhatósága alatt.¹ 1914-ben Miklósy István püspök ellen megkísérelt bombamerénylet után a püspöki hivatal Nyíregyházára költözött. Innen irányították a területileg rendkívül nagy kiterjedésű egyházmegyét, melynek Bereg, Bihar, Borsod, Csanád, Hajdú, Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Ugocsa vármegyékben voltak egyházközségei, valamint Marosvásárhely központtal egy külhelynökség a Székelyföldön. A legtöbb magyar görögkatolikus Szabolcs és Szatmár vármegyékben élt, ezért ebben a két vármegyében volt a legtöbb egyházközség és templom.

¹ Lásd Házađ ékessége. Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon. Szerk. Puskás László. Nyíregyháza, 1991.

Fémek begyűjtése

Az első világháború átalakította a hadviselést. Ez volt az első modern gépi háború, amelyben az ipari forradalom újításait széles körben alkalmazták. A nagy létszámú hadseregeket új fegyverekkel látták el, amelyek tűzereje sokszorosa volt a korábbiaknak, így a pusztítás mértéke minden addigi képzeletet felülmúlt.² A szembenálló felek rájöttek, hogy a háború kimenetelét az fogja eldönteni, hogy melyik állam miként tudja megszervezni és hadianyaggal vagy nyersanyaggal ellátni saját hadigazdaságát.³ A háború anyagháborúvá változott, nagy erőfeszítésekre volt szükség a gazdaság minden szereplőjétől.⁴

A háborút megelőző években a Monarchia gazdasága kritikus állapotban volt.⁵ 1907-től minden évben nőtt a deficit, a gazdaság több szektora pangott, és nagyobb fejlesztések is csak a hadiiparban voltak. Míg a dualizmus időszakában jelentős mennyiségű francia tőke áramlott Magyarországra, a háborút megelőző években jelentősen csökkent az arányuk, s komolyabb kereskedelmi kapcsolat csak Németországgal maradt fenn.⁶

Magyarország a Monarchia részeként úgy lépett be a háborúba, hogy nem készültek átfogó gazdasági tervek háború idejére.⁷ A magyar kormányzat nem kívánt komolyabban beavatkozni a gazdaságba, a hadsereget kiszolgáló ipar fejlesztésekor sem kívánt kilépni az állam és magántulajdonosok közötti hagyományos üzleti kapcsolatok keretei közül.⁸ A hadiipar fejlesztése mögött tudatos lépések álltak, sokszorosára nőttek a hadsereg megrendelései (flottaépítés, lőszergyártás, tüzérség, repülőgépgyártás), azonban a nyersanyaghiány miatt ez a fejlődés elmaradt a többi országhoz képest.⁹ A potenciális hadiszállítók nehezen vették fel a haderő által megkövetelt ütemet.¹⁰

A hadigazdaságra való áttérés a zavarokat csak fokozta, hogy bár a hadügy közös volt a Monarchiában, a gazdaság irányításáért külön felelt Bécs és Budapest. A magyar hadigazdaság különálló egységként csupán együttműködött, a háború végéig mindvégig önálló volt a magyar gazdaságpolitika.¹¹ Az egységes birodalmi hadigazdaság hiányában nem volt eléggé hatékony a gazdasági erőforrások felhasználása, szemben

² Völgyesi Zoltán: Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság. Levéltári Szemle, 2014. 4. sz. (a továbbiakban Völgyesi, 2014.) 35.

³ Uo. 35–36.

⁴ Uo. 35.

⁵ Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918. Budapest, 2014. (a továbbiakban Hajdu–Pollmann, 2014.) 159.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 160.

¹⁰ Dombrády Lóránd–Germuska Pál–Kovács Géza Péter–Kovács Vilmos: A magyar hadiipar története. A kezdetektől napjainkig, 1880–2015. Budapest, 2017. (a továbbiakban Dombrády et al., 2017.) 28.

¹¹ Hajdu–Pollmann, 2014. 159.

Németországgal, ahol komoly gazdasági döntéseket hoztak annak érdekében, hogy a hadsereg ellátása zavartalan legyen. Berlinben az árakat maximalizálták, bevezették az általános munkakötelezettséget, lényegében államkapitalizmust építettek ki. Magyarországon ez ismeretlen volt, így a fentebb taglalt liberális gazdaságfelfogás miatt az első korlátozó intézkedések igencsak meglepték a gazdasági szereplőket.¹²

Súlyos mulasztás volt, hogy Magyarország nem gondolt a nyersanyagigény pótlására ellenséges bojkott vagy blokád esetén.¹³ A hadiipar és vasipar legfontosabb nyersanyaga a vasérc volt, melyet itthon jó minőségben bányásztak, de éppen úgy importra szorult az ország, mint rézből, ólomból, nikkelből, ónból, cinkből.¹⁴ A Monarchia külföldről behozott rézből volt kénytelen megoldani a tűzéségi és gyalogsági lőszer, illetve töltényhüvelyek, tűzéségi gyűjtők gyártását.¹⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia Németországon keresztül jutott nagy mennyiségű amerikai importrézhez.¹⁶

A háború kitörésekor minden hadviselő fél gyors győzelemmel számolt, 1915-ben azonban rá kellett döbbsenniük, hogy elhúzódó háborúra kell berendezkedni. A központi hatalmak országainak ipara jelentős nyersanyagimportra épült, ezt kihasználva az antant gazdasági szankciókat vezetett be ellenük. A kieső nyersanyagokat belső forrásból kellett pótolni. Németországban Walter Rathenau szervezte meg a német hadigazdaságot. Ennek kulcseleme volt a hadiipar nyersanyagainak a biztosítása. A hadügyminisztériumon belül külön nyersanyagosztályt állítottak fel. Németországszerte több mint 200 hadianyag-társaságot alapítottak, melyek részvénytársaságok formájában működtek. Központilag osztották el a nyersanyagot és az árukészleteket, hatósági árszabályozást vezettek be, katonai irányítás alá vontak gyárakat és üzemeket. Mindezek következtében Németország meg tudta oldani a nyersanyagproblémáit, sőt még a termelést is fokozta.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára Németország volt a minta, ezért törekedtek a német megoldások hazai bevezetésére. Míg Németországban a hadigazdaságot a hadsereg felügyelte, a Monarchiában ez csak részben valósult meg. Ausztriában a hadvezetés felügyelte a gazdaságot, Magyarországon továbbra is a kormány.¹⁸ A háború előrehaladtával a nyersanyagok beszerzésében megjelent a centralizáció, a kieső fémek pótlására 1915-ben létrehozták a Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Rt.-t. Nemcsak a fémek beszerzését központosították, hanem anyagközpontokat alapítottak a bőr-, pamut-, lenáru beszerzésére, vagy a szénbehozatalra is. A kisebb és

¹² Uo. 162.

¹³ Hajdu–Pollmann. 2014. 159.

¹⁴ Völgyesi, 2014. 42.

¹⁵ Dombrády et al., 2017. 38.

¹⁶ Völgyesi, 2014. 42.

¹⁷ Uo. 38.

¹⁸ Uo. 39.

nagyobb üzemeket katonai ellenőrzés alá vonták, azonban ezek tulajdonosi viszonyait az állam nem változtatta meg.¹⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia annyiban készült fel a háborúra, hogy 1912-ben megalkották az LXIII. törvényt, amely olyan döntésekre is feljogosította a kormányt, mint a legfontosabb élelmezési cikkek legmagasabb árának megállapítása, a posta ellenőrzése, népgyűlések és felvonulások korlátozása.²⁰ Az 1914-es L. törvény, amely az előző kiegészítése, rendelkezik az értékes tárgyak bejelentéséről, életszükségleti és már elsőrendű cikkek átengedéséről, az üzemek feletti irányítás átvételéről. Amennyiben a tárgyak beszolgáltatása vagy az irányítás átengedése során konfliktusok alakulnának ki, a kormány jogosulttá vált a karhatalom bevetésére is. A törvény szerint a kényszerítő lépések ellen lehetett fellebbezéssel élni, amely azonban halasztó hatállyal nem bírt.²¹

Ezek a változtatások megteremtették a rekvirálás bevezetésének feltételeit. A szükséges fémek beszerzését először fémgyűjtő akciók keretében indították el. Az Országos Hadisegélyező Bizottság több alkalommal hirdetést, illetve felhívást tett közzé a Nyírvidék hasábjain is a különböző fémgyűjtésekről. Az első 1915. április 25-én jelent meg Fémek a hadseregnek címmel.²² Ebben kihirdették, hogy beadandó a vas és acél kivételével minden olyan házi-, konyha- és egyéb tárgy, amely vörösréz, sárgarézből, bronzból, nikkelből, cinkből, ónból és ólomból készült. Olyan tárgyakat kellett leadni 1915. május 15-ig, mint a sütők, lábasok, fazekak, tartályok, kanalak, szűrők, kannák, mozsarak, kádak, kilincsek, lámpák vagy éppen játékok.²³ Ez a gyűjtés jellegét tekintve inkább csak egy felkínált lehetőség volt a lakosság számára, hogy fémek adományozhasson a hadiipar számára. A Fémközpont Rt. hirdetményét október 17-én közzétette a Nyírvidék. Ekkor már beszolgáltatási kötelezettségük volt a háztulajdonosoknak, a szállodák és vendéglők tulajdonosainak, egyesületeknek és rendezvényeknek egyaránt. A megnevezett fémtárgyakat le kellett adni (főzőedények, konyhaszerek, üstök, súlyok, függönyrudak stb.), a még le nem adott tárgyakat más tárgyként nem lehetett átdolgozni, tilos volt elidegeníteni. Az állam lehetőséget adott a rekvirált tárgy elcserélésére, például a Rézmozsarat vasmozsárért akció keretében.²⁴ Az 1915-ös év végéig újabb felhívások jelentek meg a fémgyűjtési és csereakciók propagálására. A háború végéig a Nyírvidék folyamatosan közzétette a fémek átvételére szerződött vállalkozók nevét és címét, ahol kötött áron vették át a fémtárgyakat.

A Fémközpont Rt. a háború alatt 50 ezer tonnányi fémek kezelt, melynek 55,7%-a vörösréz, 13,3% ólom, 10,3% sárgarézből volt, a fennmaradó részt ón, nikkel és horgany tette ki.²⁵ A nagy mennyiségű réz azért vált nélkülözhetetlenné, mert a tűzérzségségi és

¹⁹ Dombrády et al., 2017. 29–32.

²⁰ Magyar Törvények. 1912. évi törvények. Budapest, 1913. 618–628.

²¹ Magyar törvények. 1914. évi törvények. Budapest, 1915. 508–514.

²² Nyírvidék, 1915. április 25. 5.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 1915. október 17. 6–7.

²⁵ Dombrády et al., 2017. 42.

gyalogosági löszerek legyártásához kellett. Egyes hadműveletekben a löszerfelhasználás mértéke rendkívül magas volt. A 10. és 11. isonzói csatában a Monarchia tüzésége 1,6 és 2 millió tüzéségi löszert használt fel, a 12. isonzói csata során 25 nap alatt 130 millió puskatöltényt lőttek ki. A Magyarországon gyártott puska- és pisztolytöltényeket a Weisz Manfréd Művek és a Fegyvergyár állította elő.²⁶ Ilyen mennyiségű löszergyártáshoz minden rézre szükség volt, ezért is tűnt kézenfekvőnek a harangok rekvirálása.

A harangrekvirálás előkészítése

Harangok hadicélokra való leszerelése évszázados jelenség, mivel korábban is számos harang fegyverré újjászülve tett szolgálatot a háborúkban: „Attól kezdve, hogy az ágyú belépett a hadi fegyverek sorába, vagyis a XVI. század végétől kezdve, a harangok fölött Damoklesz kardjaként ott lebegett annak a veszélye, hogy ágyút öntenek belőlük.”²⁷

Az ágyúkat és a harangokat azonos ötvözetű bronzból öntötték: 78 százalék rézből és 22 százalék ónból.²⁸ A 18. század elején még a harangöntő mesterek egyben ágyúöntők is voltak, ezért volt több harangöntő pecsétjében és címerében a harang mellett ágyú is.²⁹ A 19. század végére a harangöntő kéziipar megszűnt, a vasúthálózat kiépülésével gyorsabban és nagyobb mennyiségű harangot lehetett a megrendelőkhöz szállítani, így csak néhány nagyobb városban és a fővárosban maradtak meg a harangöntő műhelyek. A korábbi kisebb műhelyeket nagyobb üzemekké fejlesztették, ahol a harangok mellett olyan öntvényeket is előállítottak, mint a tűzoltószerkezetek, fecskendő, szivattyú.³⁰ A nagy üzemek rendelkezésre álltak arra, hogy szükség esetén a nagy mennyiségű rézkinyerés érdekében beolvasszák a rekvirált harangokat, ezzel is enyhítve a magyar hadiipar fémhiányát.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. június 16-án bizalmasan kezelt levélben³¹ afelől érdeklődött, hogy vannak-e használaton kívüli, művészeti értékkel nem bíró harangok a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozó templomokban, amelyek ellenszolgáltatás nélkül önként átengedhetők a hadvezetőség számára. Három nappal később, június 19-én a püspöki hivatal továbbította a kérést az esperesi hivataloknak, hogy bizalmasan és kellő körültekintés mellett tudakolják meg, vannak-e ingyen átengedhető harangok.³² 1915 szeptemberében a Hajdúdorogi Egyházmegye

²⁶ Kovács Vilmos: A magyar hadiipar helyzete az Osztrák–Magyar Monarchia integrált hadiiparában. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2011. 12. sz. 97–98.

²⁷ Patay Pál: Zempléni harangok. Miskolc, 2009. 138.

²⁸ Patay Pál: Harangrekvirálás az I. világháborúban. Kohászat, 2017. 2. sz. (a továbbiakban Patay, 2017.) 59.

²⁹ Patay Pál: Évszázados harangok. Budapest, 1963. (a továbbiakban Patay, 1963.) 18–19.

³⁰ Uo. 32.

³¹ Görögkatolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban GKPL), I-1. a. Hajdúdorogi Püspöki Hivatal iratai, 1837–1999 (a továbbiakban I-1. a.) 1893/1915.

³² Uo.

teljes területén először hét harangot, majd összesen kilenc egyházközség tíz harangot ajánlott fel. Ezek súlya 25 és 50 kg között változott.³³

A Monarchia rézellátása továbbra is megoldatlan lévén, elkerülhetetlenné vált további harangok begyűjtése. A hadvezetőség ekkor már azzal számolt, hogy az elhúzódó háború miatt bővíteni kell azok körét, akik nagy mennyiségű rezet tudnának a hadvezetőség számára bocsátani, ezért a kormányzat nekilátott a harangok hivatalos úton történő begyűjtéséhez, azaz a rekviráláshoz.³⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium augusztus 18-án a 7093/1915. elnöki számú átiratban³⁵ „fokozódó áldozatkészséget” követelt meg az egyházaktól. A VKM felszólította az egyházi hatóságokat, hogy készítsenek kimutatást a hozzájuk tartozó egyházközségek és hitközségek tulajdonában álló harangokról. Az átirat pontos iránymutatást adott arra nézve, milyen harangösszeírást vár el. Törvényhatóságokként és járásonként kellett összeírni a településeket, a lakosságszámot, a hitközség lélekszámát, a templomokat, kápolnákat, a bennük lévő harangok számát, a harangok öntésének idejét, hozzávetőleges súlyukat kg-ban megadva, meg kellett jelölni a fémkeveréket is. Több harang esetén külön meg kellett jelölni azokat, amelyeket meg szerettek volna tartani, valamint fel kellett tüntetni, hogy egyes harangoknak milyen műértékük vagy történelmi jelentőségük volt. Hogy mely harangok számítanak történeti és művészeti értékkel bírónak, ekkor ezt még nem szabályozták. A részletes harangkimutatás elkészítésének és beküldésének határideje szeptember 15-e volt, de csak szeptember 25-én küldték meg a kormányzathoz. Sajnos az összeírás nem teljes, ugyanis az egyházi hatóság is elismerte, hogy egyes egyházközségektől még nem érkeztek meg a kért válaszok, de ígéretet tett arra, hogy a még hiányzó adatokat rövid időn belül pótolják, ezt jelzik a zöld tintával beírt pótlások is. A felterjesztett részletes harangkimutatás³⁶ szerint 184 templom és 23 kápolna összesen 570 darab haranggal bírt, ezek összsúlya 116 750 kg volt. Szabolcs vármegyében 36 egyházközség 41 templomában és 1 kápolnájában 148 harang függött, súlyuk összesen 31 791 kg-ot tett ki. Szatmár vármegyében 42 egyházközséget tüntettek fel, ahol 48 templom, 4 kápolna, bennük 172 harang volt 32 644 kg összsúlyban.³⁷ Ez a két vármegye adta a Hajdúdorogi Egyházmegye harangjainak több, mint felét. A legnagyobb, 1200 kilogrammos harangnak a szatmárnémetieké számított, a legkisebb pedig a nagykállói kisharang, súlyát 8 kg-ra becsülték. Érdekesség, hogy ez a harang volt a legrégebb is, a kimutatások szerint 1416-ben öntötték.³⁸ A legfiatalabb

³³ Uo.

³⁴ Patay, 2017. 59.

³⁵ GKPL, I-1. a. 1893/1915.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Az 1915-ös harangkimutatásban ez a kállói (kiskállói) harang a legrégebb. Ez az egy 15. századi harang volt az egyházmegye területén, Mándokon és Csegöldön 16. században öntött harangok voltak, amelyeket 1525-ben és 1596-ban öntöttek.

harangok a Szatmár vármegyében lévő Batizvasváriban³⁹ voltak. A négy harangot még ki sem fizették, ennek ellenére a három nagyobb hadicélokra felajánlották. Miklósy István püspök a betérjesztéskor azzal a kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy „ahol a hitközség külön óhajt nem fejezett ki, híveink szegénységére való tekintettel, a harangjaink közül a legnagyobbak az egyház birtokában meghagyassanak.”⁴⁰

Két nappal a kimutatás elküldése után a VKM újabb kérésekkel és intésekkel fordult az egyházhoz. A 9715/1915. elnöki számú bizalmas átiratában Jankovich Béla miniszter már a harangok ellenszolgáltatás nélküli, a hadvezetés számára önkéntes felajánlásról írt, amelyet a rézanyagok gyors fogyásával indokolt. Továbbá udvarias formában felszólította az egyházakat, hogy a lehető legnagyobb mennyiségben adják át a harangokat, „abban a biztos hitben lévén, hogy az egyházakkal szemben a hadszolgáltatási törvény alkalmazására nincs szükség.”⁴¹ Szintén ebben a levélben közölték az egyházzal, hogy „templomonként egynél több harang alig volna hagyható, sőt az is ott, ahol a haragnak az időjelzés tekintetéből praedominans szerepe van”, továbbá „a nagyobb harangok a hazafias felajánlás ez actiójából semmi esetre sem lesznek kihagyandók”, valamint a művészeti vagy történeti értékkel bíró harangokat vörös tintával meg kell jelölni a nemrég elkészített kimutatásban, ugyanis ezek mentesülni fognak a rekvirálás alól.⁴² A kimutatásban feltüntették a művészeti és történeti értékkel bíró harangokat, azonban nem jelölték meg azokat vörös tintával, így azt újra el kellett küldeni. A következő állomás a harangrekvirálás előkészítésében a megtartandó harangok megjelölése volt úgy, hogy a megtartandó harangok aránya nem haladhatta meg a létező harangok összsúlyának 1/3-át, ez esetben a 38,5 tonnát. 1915. december 23-án a VKM egy újabb átiratban⁴³ jelezte, hogy a felajánlott harangok összsúlya alig több mint az összes harang súlyának 2/3-a, ezért felkérték az egyházi hatóságot, hogy a visszatartandó harangok mennyiségét csökkentsék. Új jelöléssel, zöld tintával kellett a kimutatásban megjelölni a megtartandó harangokat, nehogy összekeverjék a vörös tintával megjelölt, művészi és történeti értékkel bírókkal. A többször is módosított kimutatást mihamarabb vissza kellett volna juttatni a minisztériumba, ám erre még 1916. február végén sem került sor. Február 22-én a VKM sürgette a Hajdúdorogi Egyházmegyét, amely még azért nem készült el, mert több egyházközség nem nyilatkozott a megtartandó harangjairól. Az egyházi és világi hatóságok közötti levelezés során a Vallás- és Közoktatási Minisztérium március 21-én tudatta az egyházakkal, hogy az időközben beérkezett harangkimutatás egyik példányát a rekvirálendő harangok megjelölésével kiegészítve a hadügyminisztériumba küldték, ahonnan az illetékes katonai parancsnoksághoz továbbították, a másikat pedig vissza

³⁹ Oșvărau, ma Románia

⁴⁰ GKPL, I-1. a. 1893/1915.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

fogják küldeni az egyházaknak. A harangok leszereléséhez és átvételéhez a hadügyi kormányzat pályázatot hirdetett, a rekviráláshoz a katonaság egy-egy tisztet, népfőlkelő mérnököt, valamint hivatalnokot bízott meg.⁴⁴

A rekvirálás elindításához szükséges harangkimutatás végleges változata 1916 szeptemberében készült el, amelyet két példányban terjesztettek fel a VKM-hez. Ebben az összeírásban a Hajdúdorogi Egyházmegye a harangjai összsúlyának kétharmadát ajánlotta fel hadi célokra, ez 80 084 kg volt. Ami Szabolcs és Szatmár vármegyéket illeti, a két vármegyéből felajánlott harangok aránya több mint kétharmad, 68 és 82 százalék.⁴⁵ Ennek magyarázata, hogy itt voltak a nagyobb harangok. A székelyföldi templomokban kisebb méretű és súlyú harangok voltak, többségük súlya nem érte el a 80–100 kg-ot. Ha a felajánlott harangok számát a kimutatásban szereplőkkel összevetjük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Szabolcsban a harangok 60, Szatmárban 63 százalékát jelölték ki leszerelésre. Miklósy István püspök egyik utolsó levelében úgy fogalmaz, hogy a harangokat egyházmegyéjének közösségei csak úgy hajlandók átengedni, ha minden egyház, minden felekezet az igazságosság elvének megfelelően egyenlő elbánásban részesül.⁴⁶ Ezzel a harangrekvirálás előkészítése lezárult. 1916 utolsó harmadában megkezdődtek a leszerelések.

A harangrekvirálás

Az első harangrekvirálás, amely a Hajdúdorogi Egyházmegyét érintette, az a budapesti Rózsák terei templom harangjainak leszerelése volt 1916. augusztus 23-án.⁴⁷ 1917 januárjában a budapesti katonai parancsnokság területén lévő templomok harangjainak leszerelése a végéhez közeledett,⁴⁸ amikor az ország más részein még el sem kezdődött. A szabolcsi és szatmári harangok rekvirálása 1917 tavaszán vette kezdetét.

Minden harangleszerelésnél jegyzőkönyvet kellett készíteni, amelynek formáját részletesen leírta a VKM.⁴⁹ A leszerelési, pontosabban átvételi jegyzőkönyv egy olyan formanyomtatvány volt, mely tartalmazta a helyiség megnevezését, az átvett harangok számát, súlyát, a kilogrammonként 4 koronában megállapított kártalanítás összegét és a katonai hatóság megnevezését.⁵⁰ Az egyházaknak három hét állt rendelkezésükre, hogy a lelkészeiket tájékoztassák a harangleszerelések idejéről és módjáról. Amikor megtörténtek a leszerelések, a jegyzőkönyveket három példányban kellett kiállítani, amelyből egyet a katonai hatóság kapott meg, kettőt pedig a helyi egyház képviselője.

⁴⁴ GKPL, I-1. a. 80/1916.

⁴⁵ A Nyírvidék 1915. október 14-ei száma arról tudósított, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozó Középszabolcsi Egyházmegye 46 gyülekezete 112 harangot ajánlott fel, a Szabolcs vármegyei 36 görögkatolikus egyházközség 89-et, a 42 szatmári 108-at.

⁴⁶ GKPL I-1. a. 80/1916.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 346/1917.

⁴⁹ Uo. 80/1916.

⁵⁰ Uo.

A két egyházi példányból az egyiket tovább kellett küldeni a püspöki hivatalnak. A VKM és a katonai parancsnokságok lehetőséget biztosítottak arra, hogy a rekvirált harangok feliratait és öntési jegyeit lefényképezhessék, vagy lenyomatot készíthessenek róluk.⁵¹ Azokon a helyeken, ahol a templomok előtt szilárd burkolatú tér vagy utca volt, ott csörlőkkel kellett leeresztetni a harangokat, nehogy kárt okozzanak. A falusi templomok tornyaiból egyszerűen kidobták a leszerelt harangokat, így több közülük megsérült, összetört. Amennyiben a harangok leszerelése során károk keletkeztek a templomtornyokban, azokat a katonai parancsnokság köteles volt a saját költségén kijavítani.⁵² Minden leszerelt harang mérése a katonai parancsnokság képviselője és a plébános vagy lelkész jelenlétében történt. A harangátvétel során az olyan elválasztó alkatrészeket, mint például a harangnyelv, amelyek nem tartalmaztak rézet, nem vették át.⁵³

A legtöbb egyházközség ügyelt arra, hogy a legnagyobb harang megmaradjon, de voltak olyan közösségek is, amelyek jelezték, hogy nem tudnak egyet sem átengedni az állam számára. Néhány erdélyi templom mellett a máriapócsi Szent Bazil Rend szerette volna elérni, hogy a kegytemplom harangjai mentesüljenek a rekvirálás alól. Kérésüket azzal indokolták, hogy a hely fontos zarándokhely, így a harangok megtartása elsősorban egyházi szempontból kívánatos. A kassai katonai parancsnokság végül 1916. november 23-án arról értesítette Miklósy István megyéspüspököt, hogy a hadügyminiszter döntése alapján a máriapócsi kegytemplom harangjait egyelőre meghagyják.⁵⁴

A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban 83 leszerelési jegyzőkönyv maradt fenn, ebből Szabolcs vármegyéből 18, Szatmárból pedig 35. Az első harangokat Budapesten és Miskolcon szerelték le 1916. augusztus 23-án és november 30-án. Szabolcsból először 1917. március 28-án a kállósejmenyi templomból vittek el egy 125 kg és egy 32 kg súlyú harangot, az utolsót Nyírpilisről 1917. november 12-én, ami 230 kg volt. Szatmárban március 1-jén Reszegén⁵⁵ kezdték el a begyűjtést egy 50 és egy 15 kg súlyú haranggal, és november 11-én Szatmárzsadányban⁵⁶ fejezték be egy 576 kg-os harang leszerelésével. A „felajánlott” harangok többségét 1917. március és július között szerelték le. Szabolcsból és Szatmárból ezekben a hónapokban 98 harangot vittek el, összsúlyuk majdnem 13 tonna volt. A rekvirálás végrehajtásáról szóló jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az esetek döntő többségében a kimutatásokban megjelölt harangokat szállították el. Az egyházi hatóságok számára megküldött egy példányt kísérő levelek egyikében sem olvashatunk olyan panaszt, hogy a leszerelést végző bizottság más harangokat vagy egyéb réz tartalmú tárgyakat is magával vitt volna.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Resighea, ma Románia

⁵⁶ Sătmărel, ma Románia

A rekvirálás előrehaladtával több igen értékes harangot is leszereltek országszerte. 1917. április 23-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 5277/1917. elnöki számú átiratában úgy rendelkezett, hogy az 1700 előtt öntött, vagy történelmi szempontból nevezetes felírással és művészi értékkel bíró harangokat azonnal mentesíti a leszerelés alól. Minden ilyen harangról részletes leírást kellett készíteni. Amennyiben sehol sem volt feltüntetve az öntés éve, és a plébánia levéltárában sincsenek róluk adatok, akkor azokat 1700 után öntött harangnak kellett tekinteni. Minden egyházi hatóság május végéig köteles lett volna kimutatást készíteni ezekről a harangokról.⁵⁷ A minisztérium egyúttal megküldött egy 17 harangból álló országos listát, amelyben műemlék harangok voltak, de még azokat nem olvasztották be. Ebben a levélben megadták a harangok méreteit, a feliratokat, valamint a harangdíszítéseket is. Ezek között azonban egy sem volt, amelyet a Hajdúdorogi Egyházmegye valamelyik templomából vittek el.

Egy hónappal később a hadügyminisztérium elrendelte minden olyan harang rekvirálását, amelynek átmérője nagyobb, mint 25 cm. Csak a történeti és művészeti értékkel bíró, valamint a vasúti berendezésekhez tartozó, és a hajókon lévő harangokat hagyhatták meg. A Műemlékek Országos Bizottsága és a hadügyi tárca közösen döntötték el, mely harangok kaphattak műemléki védelmet. Négy hét állt rendelkezésére az egyházaknak, hogy a rendelet kézbesítésétől számítva önként, de térítés ellenében felajánlhassák a megmaradó harangjaikat, négy hét letelte után pedig a már ismert rekvirálási rend lépett életbe.⁵⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 5701/1917. számú átiratában kimutatást kért az egyházi hatóságoktól, hogy a rekvirálások után mennyi harang maradt az egyházaknál. A Hajdúdorogi Egyházmegye elkészítette a saját harangösszeírását. Sajnos ez a lista sem teljes, ugyanis több szabolcsi és szatmári egyházközség hiányzik, továbbá Székelyföldről egyáltalán nem érkeztek adatok. Míg az 1915-ös, a rekvirálás alapjául szolgáló kimutatásban majdnem az összes templom fel volt tüntetve, most csak 168, amelyekben 224 harang maradt meg, ezek összsúlya 50 364 kg volt.⁵⁹ Mivel a dokumentumon nem szerepel dátum, így azt valószínűsíthetjük, hogy 1917 júniusában készülhetett, mivel májusban a papok és a kerületi esperesek sorra küldték be a harangok adatait. A kimutatásban elenyésző a megtartható harangok aránya, így ha a rekvirálást maradéktalanul végrehajtották volna, akkor a legtöbb templomtoronyban egyetlen egy harang sem maradhatott volna, mint azt az 1. táblázat mutatja.

⁵⁷ GKPL I-1. a. 346/1917.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

1. sz. táblázat
Megmaradt műemlék harangok

Ssz.	Hitközség neve	Vármegye	A harang súlya	Öntésének éve	Megjegyzés
1.	Mándok	Szabolcs	40 kg 30 kg	1525 1525	II. Lajos korabeli műemlék
2.	Piricse	Szabolcs	–	1692	
3.	Kiskálló (Nagykálló)	Szabolcs	20 kg 8 kg	1650 1416	
4.	Csegöld	Szatmár	120 kg	1596	
5.	Érendréd ⁶¹	Szatmár	40 kg	1700	
6.	Nyírparasznya	Szatmár	30 kg	1751	
7.	Cséke ⁶²	Zemplén	–	1700	
8.	Dámóc	Zemplén	80 kg	1651	

Hogy ez nem valósult meg, annak köszönhető, hogy az állami szervek felismerték, nem szerelhetők le ilyen nagy mennyiségben a harangok, mivel hiányuk számos nehézséget okozna. A harangszó egyfajta igazodás volt ekkor az emberek számára. Nemcsak az egyházi ceremóniákra hívta a híveket, hanem jelezte a hajnalt, a delet és az estét is. Félreverték a harangokat tűz esetén, de akkor is, ha valamilyen veszedelem fenyegette a közösség életét. Sőt, még a viharfelhők eltérítésére is alkalmasnak találták a harangok zúgását.⁶²

Miután a kormányzat megkapta a megmaradt harangok listáját, 1917. június 28-án a VKM arról értesítette az egyházakat, hogy rekviráláskor úgy kell eljárni, hogy lehetőleg a legkisebb súlyú harangot meg kell hagyni. A döntést azzal indokolták az állami szervek, hogy Ausztriához hasonlóan, amennyiben csak a műemlék harangok maradnának, akkor alig lenne megmaradt harang a templomokban, „ami úgy szociális, mint tűzrendészeti szempontból is nagyobb mértékben veszélyes volna.”⁶³ Nagy János államtitkár augusztus 2-án a hadügyminiszter Abt. 8/HB. 10.204. számú rendeletéről tájékoztatta az egyházi főhatóságokat, amely szerint „egy harang, a legkisebb, egyelőre mindegyik templomban meghagyatik.”⁶⁴ 1917. október–november hónapokban a rekvirálás második, de rövidebb szakaszában már csak azokat a templomokat keresték fel a leszerelést végző bizottságok, melyekben egynél több harang volt, vagy ahová korábban

⁶⁰ Andrid, ma Románia

⁶¹ ma Lácacséke, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

⁶² Patay, 1963. 13–14.

⁶³ GKPL, I-1. a. 346/1916.

⁶⁴ Uo.

még nem jutottak el. Mindössze 11 harang leszereléséről maradtak fenn iratok, köztük a nyírpilisi harangokról. A szabolcsi falu templomából 1917. november 12-én egy 230 kg súlyú harangot vittek el. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján Nyírpilis volt az utolsó település, amely érintett volt a szabolcsi és szatmári görögkatolikus harangok rekvirálása során. A szabolcsi falu templomtornyában három harang függött, de csak egyetlen egyet szereltek le, mert a legkisebb megrepedt.

A Hajdúdorogi Egyházmegye területét is érintő harangrekvirálás során 166 leszerelését rögzítették a megmaradt jegyzőkönyvek, ezek együttes súlya meghaladta a 28 és fél tonnát. Szabolcs és Szatmár vármegyéből 109 harangot rekviráltak (40 és 69), súlyuk 16 és fél tonna (5,2 és 11,3).

A harangkárok felmérése

A rekvirálást az egész országban egységesen hajtották végre, ami a harangállomány nagyarányú pusztulását eredményezte. Országosan a harangveszteség 55–60%-ra becsülhető, ugyanakkor vidékenként változó, aszerint, hogy az egyes felekezetek milyen arányban vannak képviselve.⁶⁵ Patay Pál a rekvirált szatmári és beregi harangok arányát 45 százalékra teszi, mely magába foglal minden egyházi harangot.⁶⁶

A Hajdúdorogi Egyházmegye harangkárainak felmérése nem egyszerű feladat. A legnagyobb nehézséget kétségtől az jelenti, hogy nagyon sok harangleszerelési jegyzőkönyv hiányzik. Nehezítő körülmény az is, hogy nem készült olyan kimutatás a háború végén vagy közvetlenül utána, mely részletesen megmutatná, mekkora harangkár érte a görögkatolikus egyházmegyét, ráadásul az egyházközségek levéltárai a második világháború során komoly károkat szenvedtek. Harangösszeírást legközelebb 1940-ben készítettek, ebben a kimutatásban azonban már csak azok az egyházközségek szerepeltek, amelyek 1940-ben Magyarországhoz tartoztak.

A nagy háborút lezáró békék során létrejövő új államhatárok nemcsak Magyarország új határait jelölték ki. A határmódosítások következtében az egyházi közigazgatás is nagy változásokon ment keresztül. A Bodroghözben lévő zempléni falvak egy része Csehszlovákiához került, Székelyföldet és a bihari, szatmári települések többségét Romániához csatolták. Az 1940-ben készített összeírás tanúsága szerint az első bécsi döntés következtében a zempléni egyházközségeket visszacsatolták a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez, a történeti szatmári és bihari közösségek a Nagyváradi Egyházmegye fennhatósága alatt maradtak. Ennek azért van jelentősége, mert az elcsatolt területek harangveszteségét csak az 1917-es csonka összeírás és a leszerelési jegyzőkönyvek alapján tudjuk meghatározni.

A rekvirálás megkezdése előtt a leszerelendő harangokat úgy kellett kijelölni, hogy azok súlyát tekintve több legyen az összes harang súlyának kétharmada. Ha

⁶⁵ Patay, 2017. 60.

⁶⁶ Uo.

megvizsgáljuk az 1915–1916-os kimutatásban és a leszerelési jegyzőkönyvekben lévő súlyadatokat, akkor jelentős eltérések vannak a megadott és a mért értékek között, amint azt a 2. számú táblázat néhány egyházközség esetében mutatja.

2. sz. táblázat
A leszerelt harangok kora és súlya

<i>Település neve</i>	<i>Öntés éve</i>	<i>Leszerelés előtt</i>	<i>Leszerelés után</i>
Nyírtass	–	200 kg	144 kg
	–	85 kg	68 kg
	–	30 kg	25 kg
Nagykálló	1794	140 kg	145 kg
	1878	50 kg	33 kg
Nyíracsád	–	375 kg	300 kg
Napkor	–	200 kg	57 kg
	–	100 kg	41 kg
Nyírgyulaj	–	130 kg	76 kg
	–	70 kg	28 kg
	–	40 kg	17 kg
Porcsalma	1900	135 kg	180 kg
	1900	25 kg	50 kg
	1900	20 kg	12 kg
Szatmárnémeti, ⁶⁸ Szent Miklós templom	1879	700 kg	599 kg
	1879	400 kg	320 kg
	1827	150 kg	180 kg

Ezen eltéréseknek több oka van. Magyarországon 1876. január elsejével vezették be a métermértéket (kilogramm, méter, liter). Az eddig használt súlymérték a font volt. Korábban többféle fontrendszer létezett (budai, pozsonyi, erdélyi), a 19. század elejétől a bécsi font volt az irányadó.⁶⁸ Egy bécsi font 0,56 kg-nak felelt meg, 1851-től már csak 0,5 kg volt.⁶⁹ Az 1915–16-os harangösszeírásban a harangok súlyát kilogrammban kellett megadni, így fordulhattak elő olyan esetek is, hogy a korábban fontban számolt súlyadatokat adták meg. A harangok súlyát az átmérő és magasság alapján

⁶⁷ Satu Mare, ma Románia

⁶⁸ Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. 122–124.

⁶⁹ Bogdán István: Régi magyar mértékek. Budapest, 1987. 28–29.

is megpróbálták megbecsülni. Ez azért problematikus, mert egyáltalán nem lehetünk abban biztosak, hogy két azonos átmérőjű és magasságú harang súlya megegyezik. Az eltérés oka a harang peremének vastagsága, a vastagabb peremű akár kétszer súlyosabb is lehet a másikinál. A nagy eltérések magyarázata lehet továbbá, hogy egyáltalán nem tudták, hogy mikor öntötték a harangokat, így egyszerűen csak beírtak egy számot. Mivel a harangkimutatásban és a kerületi esperesek leveleiben szereplő adatokban nem bízhatunk meg, ezért nem tudjuk pontosan megállapítani a rekvirált harangok súlyát.

A hodászi templom kivételével mindenhol meghagytak legalább egy harangot. A szatmári településen azért nem maradt egyetlen egy harang sem, mert még a harangok felajánlásakor úgy döntöttek, hogy az összeset átengedik a hadvezetőség számára.

Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani a leszerelt harangok számát, össze kell vetnünk a kerületi esperesek jelentéseit, az 1915–1916-os kimutatást és az 1917-es összeírást. A szabolcsi görögkatolikusok 89 harangot ajánlottak fel, a leszerelt harangok száma 91. A legtöbb harangot Máriapócsról vitték el, pedig a kegytemplom felmentést kapott a rekvirálás alól. Nyolc harangból leszereltek hetet. Szatmár vármegye egyházközségei 108 harangot kívántak átadni hadi célokra, végül 115-öt rekviráltak. A két vármegyében a harangpusztulás mértéke 60 és 67%, ami magasabb, mint az országos átlag.

A rekvirálás során a legkisebb harangokat kellett volna meghagyni, ez azonban csak az esetek kisebb részében valósult meg. Ennek az az oka, hogy a rekvirálás első szakaszában a legtöbb esetben nem a legnagyobb harangokat szerelték le annak ellenére, hogy azokat kellett volna ajánlani rekvirálásra.

A fennmaradt dokumentumok alapján megállapíthatjuk, hogy a rekvirálás során az egyházi hatóságok és a papság együttműködött a Kassai Katonai Parancsnoksággal. Nincs tudomásunk olyan esetről, amikor akadályozták volna a harangok leszerelését. Egyedül a máriapócsi bazilita rendház főnöke próbálta meg minél későbbre halasztani a kegytemplom harangjainak leszerelését egy 1917. május 23-án írt levele szerint. A harangok megtartását a már korábban is hangoztatott érveléssel igyekezett elérni, miszerint Máriapócs kiemelt búcsújáró hely.⁷⁰ Szabolcsban és Szatmárban nem tudunk olyan esetről sem, mint ami Bodrogszadányban⁷¹ történt. A hívek szerették volna megmenteni a nagyobb harangjaikat a rekvirálástól, így a két nagyobb harangot leszerelték és a Bodrog iszapjában elsüllyesztették, ezért a zsadányi templomból csak egy 159 kg-os harangot vitt el a rekviráló bizottság.⁷² Az elsüllyesztett harangokat a háború után megpróbálták kiemelni az iszapból, de csak a kisebb, 130 kg-os harangot sikerült visszaemlíni a templomtoronyba.⁷³

⁷⁰ Uo. 346/1917.

⁷¹ ma Sározsadány, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

⁷² GKPL, I-1. a. 346/1917.

⁷³ Patay, 2009. 68.

A rekvirált harangok pótlása

A Vallás- és Köznevelési Minisztérium a rekvirálás legelején, már 1915. augusztus 18-án jelezte, hogy a hadügyi kormányzat az átengedett harangért kártérítést fog majd fizetni. Ez azonban nem segített a harangok pótlásán, mivel az első világháborút követően a magyar fizetőeszköz devalválódott, így az újabb harangok öntését vagy vásárlását csak közadakozásból tudták előteremteni.⁷⁴ Mivel a harangok elvesztése érzékenyen érintette az egyházközségeket, voltak olyan tehetősebb közösségek, amelyek megtehették azt, hogy közvetlenül a háború után pótolni tudták a rekvirált harangokat.

A bronzharang pótlását a korábbi évszázadokban vasból öntött haranggal oldották meg. A kohászat a 19. század második felében komoly fejlődésen ment keresztül, ezért felmerült az acélharangok beszerzésének a lehetősége is. Egy külföldi cég 1916-ban megkereste a vallás- és köznevelési minisztert, hogy ajánlja az egyházak figyelmébe az általa öntött acélharangokat. A magyar kormány a háborús helyzetre való tekintettel úgy döntött, hogy megpróbálja elejét venni az acélharangok gyors beszerzésének. A kereskedelmi miniszter július 22-én levélben hívta fel az egyházi vezetők figyelmét arra, hogy nem javasolt a külföldi eredetű acélharangok vásárlása, mert károsnak tartotta azt ipari és közgazdasági szempontból egyaránt. A rekvirálás során fizetett pénzt a kormányzat több okból is Magyarországon szeretne volna tartani. Elsődleges szempont volt, hogy „a pénz a hazai termelés alimentálására fordíttassék”,⁷⁵ a második: Ausztriában sem öntöttek acélból harangokat, a harmadik: a pénz vámkülföldre⁷⁶ jutna, így nemcsak a háború alatt, hanem az utána követő külföldi beszerzések következtében a magyar korona is erősebb próbára fog tétetni.⁷⁷ A felhívásban a kormány azt tanácsolta az egyházaknak, hogy a rekvirált harangok pótlását mindenképpen a háború utáni évekre halasszák, s ha lehet, akkor az újakat csak bronzból öntessék. Ezt azzal indokolták, hogy a háború után Magyarország ugyanúgy rézhiányban fog szenvedni, mint a háború kitörésekor, így a bronzharangok megfelelő fémtartalékot jelentenek.⁷⁸

A háborút követő években több egyházközség igyekezett a lehetőségeihez képest pótolni a rekvirált harangokat. A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban több harangszentelési ünnepségre szóló meghívó is található, a Nyírvidék is beszámolt néhányról. Az 1940-es harangösszeírás szerint a görögkatolikus szabolcsi egyházközségektől az első világháború idején 91 harangot rekviráltak, majd főként az 1920-as, 1930-as években 75 újat öntettek. A határváltozások nyomán megcsonkított szatmári közösségek 33 új harangot szereztek be a leszerelt 44 helyére. (A Romániához csatolt települések harangpótlásairól nincsenek adatok.)

⁷⁴ Patay, 2017. 60.

⁷⁵ GKPL, I-1. a. 80/1916.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

Az új harangok többsége jóval nagyobb lett, mint elődeik. A szabolcsi görögkatolikus egyházközségek közül 25, Szatmárban 7 öntetett nagyobb harangot. A szabolcs-veresmartiaktól 1917-ben leszerelték a nagyobb, 150 kilósna vélt harangot, s maradt egy 100 kg-os. 1940-ben három harangjuk volt. A 100 kilóst most 88-ra becsülték, majd egy 618 és egy 310 kg súlyú harangot szereztek be. Az 1940-es összeírás adatainak vizsgálatakor figyelni kell arra, hogy több esetben az 1917-ben megmaradó harangok adataival való összehasonlítás során nagy eltérések mutatkoznak. Ennek az oka, hogy a megmaradt harangokat újraöntötték, és az újakkal együtt egyszerre több harangot szenteltek. A megcsonkított Szatmár vármegyében lévő Ópályiban a rekvirált két harang pótlására újra öntötték a megmaradt harangot, és három új nagy harangot szereztek be. A penészleki hívek két megmaradt harangot újraöntettek és két új harangot vásároltak, a nagyobbik súlya meghaladta az egy tonnát. A máriapócsi mellett olyan egyházközségek sem tudták pótolni teljesen rekvirált harangjaikat, mint Kisléta, Tornyospálca, Csegöld, Fábiánháza, Nyírderzs vagy Nyírvasvári. Érdekes, hogy a szabolcsiak a harangok súlyát növelni tudták, a szatmári egyházközségek eddig nem tisztázott okok miatt nem tudtak több új harangot öntetni.

Összességében a harangok pótlásáról elmondható, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyének 1940-ben a harangállománya Szabolcs és Szatmár vármegyében nagyobb súlyú volt, mint az első világháború előtt. Ezt azért fontos kiemelnünk, mert az 1940-es harangösszeírás alapján jelölték ki 1943-ban azt a 26 tonnányi harangot, amelyeket 1944-ben rekviráltak a második világháborúban, ez azonban már egy másik történet.